A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

Este centro queda clausurado por orden de la autoridad militar. A liquidación do tecido asociativo ourensán durante a Guerra Civil

Julio Prada Rodríguez
Universidade de Vigo

O asociacionismo obreiro e labrego ourensán en vésperas da sublevación militar

A proclamación da II República trouxo consigo, tamén en Ourense, unha mutación substancial nos alicerces sobre os que se edificara o societarismo obreiro e campesiño dúas décadas atrás. En termos xerais podemos falar da existencia de dúas realidades diferenciadas: a daquelas sociedades e sindicatos que se manteñen ancorados en parámetros puramente técnicos e, os máis, que ceden ó acoso de empresarios políticos e sociais de todo signo e procedencia interesados en se servir deles como plataformas para o control dunha importante masa de sufraxios que cómpre rendibilizar na nova estructura de oportunidades aberta polo cambio de réxime.

En vilas e cidades os socialistas son, en conxunto, os principais beneficiarios gracias á súa posición dominante na maioría dos sindicatos afectos ás Casas do Pobo; cenetistas e comunistas, a salvo das particularidades locais, non conseguen contestar esta hexemonía pero os seus plantexamentos se escoitan con diáfana claridade nalgún dos grandes debates abertos. No rural os matices son moito máis ricos. As forzas dereitistas tentan infructuosamente resucitar o outrora importante sindicalismo católico, mentres os republicanos burgueses de esquerda a penas contan con presencia nalgunhas sociedades moi dispersas pola xeografía provincial. Os nacionalistas do PG manterán ata a desfeita electoral de novembro de 1933 o vello discurso dun agrarismo non comprometido politicamente, se cadra agardando convertese nos seus principais guías. Pola contra, os fieis a Lerroux conseguen captar para as súas hostes a Basilio Álvarez, o vello azoute de caciques que agora comparte mesa con eses mesmos notables que lle proporcionan ó partido sufraxios a man chea nas Constituíntes e as primeiras Lexislativas.

Menos éxitos electorais e tamén máis reducida presencia societaria exteriorizan os socialistas da *Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra* (FNTT), con un total de dezaoito sociedades adheridas

formalmente en vésperas do movemento revolucionario de outubro de 1934[1]. Os sindicatos anarquistas da *Confederación Regional Galaica* (CRG) só conseguiran captar a catro sociedades nos partidos xudiciais de Verín, Carballiño e Viana[2], e *Confederación General del Trabajo Unitario* (CGTU) podía exhibir por todo capital unha única sociedade adherida en terras de Allariz. Con todo, segundo demostramos noutro lugar[3], a presencia de afiliados socialistas, anarquistas e comunistas en diferentes sociedades era notablemente superior ó que este sucinto panorama insiste en testemuñar, en gran parte polas marcadas reticencias que obreiros e, sobre todo, campesiños seguían amosando a imbricarse en experiencias asociativas que transcendesen o seu reducido universo espacial.

Pero que os progresos, tamén neste eido, eran notables o demostra a implicación das diferentes sociedades e sindicatos nos acontecementos de Outubro. Daquela o proletariado da capital ourensá non se amosara demasiado disposto a ir máis aló dun paro de solidariedade cos seus compañeiros cataláns e asturianos por moito que a documentación interna do PCE se empeñase en atribuír á falta de decisión dos socialistas o fracaso do plano insurreccional segundo documentou V. Santidrián[4]. En determinadas zonas do rural con forte presencia de elementos marxistas nas agrarias intensificouse notablemente a propaganda revolucionaria en vésperas da insurrección; o xuíz militar encargado da instrucción dun dos sumarios incoados para depurar as responsabilidades de varios veciños do partido xudicial de Allariz expresábao graficamente cando sinalaba respecto desta participación que "se hace sospechoso el que sean individuos pertenecientes a distintas Sociedades Agrarias, las cuales parece han sido, en general, solicitadas por los elementos revolucionarios en esta provincia para que secunden el movimiento (...)", salientando como "se registró en los primeros días de la huelga una gran actividad por reclutar y exaltar a las masas de obreros y campesinos. Estas masas de campesinos parece eran manejadas por las sociedades agrarias, que aunque aparentan ser ajenas a filiaciones políticas parece eran simpatizantes con las ideas comunistas y socialistas"[5].

Non erraba o capitán de la Puente no seu xuízo. E así comprendérono as autoridades militares e gobernativas da provincia, que aproveitaron a represión desatada en todo o Estado para desfacer a meirande parte da estructura societaria consolidada no trienio precedente: detención de numerosos dirixentes, clausura de centros, destitución dalgúns concelleiros sospeitosos de conivencia ou pasividade cos revolucionarios, apoio ós intentos da patronal de reactivar o moribundo sindicalismo católico, cese de elementos desafectos empregados de diferentes corporacións públicas, etc.

Ademais, o modelo represivo ensaiado pon ó descuberto non poucos elementos que reaparecerán en xullo do 36: masivas detencións gobernativas para desarticular posibles actos de oposición, extensión desproporcionada da xurisdicción de guerra, emprego de informes procedentes de diferentes instancias –incluído o clero– como elemento modulador das responsabilidades a esixir, submisión de determinados feitos nun plano revolucionario de dimensión estatal a fin de impoñer condenas sen máis fundamento que o da *responsabilidade colectiva* dos afiliados a determinadas organizacións, intento de numerosos empresarios políticos e societarios de aproveitar a conxuntura para prescindir dun incómodo competidor e notable coincidencia nos actores dunha e doutra conxuntura histórica.[6]

Axiña, con non poucas dificultades, mudarían as tornas. A vixilancia das autoridades non puido evitar que, dende finais da primavera, as actividades, as máis das veces semiclandestinas, de diferentes líderes esquerdistas agromen outra volta. As que merecerán preferentemente a nosa atención son as que desenvolven no rural ourensán, xa que no ámbito urbano e vilego ofrecen menos novidades, vencelladas, como non podía ser doutro xeito, ás iniciativas xurdidas arredor das Casas do Pobo. O PSOE, por exemplo, tenta recuperar posicións nas sociedades fieis á FNTT presionando para deixar sen efecto a orde de peche gobernativo e, cando esto non é posible, acudindo ó consabido cambio de nome que permita burlar a acción das autoridades e proporcionar acubillo ós mesmos acólitos.

Así acontece, por exemplo, en Valdeorras, onde, aproveitando o mantemento do estado de guerra na provincia, as autoridades practicaron numerosas detencións e procederon á clausura das diferentes sociedades de carácter esquerdista que operaban en todo o partido. Velaí o caso da Sociedade *El Porvenir*, radicada en San Miguel do Outeiro (Vilamartín de Valdeorras), clausurada oficialmente o día 5 de decembro na casa do comerciante D. Manuel Cao[7]. Pero axiña as esquerdas retomarían a iniciativa: ocupación de terreos comunais usurpados por un dos notables locais, Juan Gómez Romasanta, e distribución dos mesmos entre os matrimonios mozos carentes de terra suficiente para garantir a súa reprodución familiar[8]; incremento dos mitins e manifestacións organizadas por socialistas e comunistas dende mediados de 1935[9]; intento de consolidar o marco asociativo anterior á represión de outubro que, nalgunhas zonas vai máis aló da simple reapertura das sociedades clausuradas dando paso á fundación doutras sobre bases diferentes. Por continuar co concello de Vilamartín, os fautores da antiga El Porvenir optan por eludiren a orde de clau-

sura coa inscrición dunha nova sociedade chamada a xogar un destacado papel no ano seguinte: a *Sociedad de Trabajadores de la Tierra* de Vilamartín, que non só absorbe á práctica totalidade dos antigos afiliados de San Miguel do Outeiro senón que estende as súas redes sobre as parroquias próximas funcionando coma unha especie de "nave nai" que marca a dirección dos diferentes "comités", superando así o minifundismo e a dispersión anterior.

Haberá que agardar, sen embargo, ata a victoria das esquerdas no mes de febreiro para completar o mapa do novo agromar do societarismo en toda a comarca coa fundación de numerosas sociedades e sindicatos en diferentes parroquias. En ocasións a iniciativa correspondeu a emigrantes retornados cun gran capital político acumulado en terras americanas. Velaí o caso de Alfonso González Arístegui, retornado de Cuba no verán de 1933 a terras barquenses, que "(...) desde el momento que llegó simpatizó e hizo propaganda de las ideas marxistas, teniéndole todos los marxistas de esta parroquia de Vega-molinos como el Rabí o Maestro venido del cielo para redimirlos (...) [fundando] una célula comunista (de la cual desapareció la documentación) y en ella daba con frecuencia mítines, y tal era su actuación que antes del movimiento era voz general en el pueblo que él había corrompido la juventud (...). En esta feligresía todos le respetaban y escuchaban; en alguna ocasión le vi con obreros leyéndoles y explicándoles libros y artículos marxistas y en los diversos pueblos de que ella consta, todos deseaban tener un apóstol semejante".[10]

Pero foron socialistas e comunistas os que se amosaron máis activos. Estes últimos, conscientes das dificultades para liderar en solitario a apertura de novas sociedades, preferiron infiltrárense nas controladas polos socialistas e aproveitaren esa estructura societaria preexistente para, mediante o traballo diario "de base", promocionaren ós afiliados comunistas á directiva dos diferentes sindicatos onde a súa meirande preparación ideolóxica e o seu espírito "militante" xogaban ó seu favor para impoñeren paulatinamente as súas teses.[11]

Pola contra, noutras comarcas onde a relativa ausencia de tradición societaria ou os efectos da represión de outubro configuraban un páramo ermo de aparente fácil conquista, os comunistas apostaron maioritariamente por desprazar ós seus máis destacados propagandistas coa misión de contactar cos elementos máis activos das diferentes parroquias e traelos a bordo proporcionándolles un interlocutor na capital. Así acontece, por exemplo, en terras da Baixa Limia, onde o principal obstáculo seguían a ser o multiforme caciquismo e as reticencias amosadas tradicionalmente polos labregos da zona para se imbricar en experiencias

deste tipo. Naturalmente o principal reclamo era o control do mercado de traballo que estes organismos podían exercer, tanto para as obras públicas, limitadas ós traballos de reparación ou construcción de camiños dado o afastado da liña férrea en construcción, como para o traballo a xornal en terras de "grandes" e "medianos" propietarios e os empregos municipais. Aínda que cativa, a esixencia práctica da afiliación obrigatoria para acceder a este mercado de factores tan competitivo proporcionou o instrumento necesario para contrarrestar os mecanismos tradicionais de influencia que aínda permanecían en mans dos notables locais.

Se se pretendía que ese control fose efectivo era preciso forzar un proceso asociativo masivo, para o cal en non poucas ocasións foi preciso acudir a todo tipo de coercións sobre os labregos e os propietarios que se resistían a darse de alta na sociedade ou sindicato; as diversas formas de boicot foron, xunto cos tradicionais mecanismos de presión comunal, elementos recorrentes nos meses que separan as eleccións de febreiro e o golpe militar. Con elas pretendíase, en primeiro lugar, anular a nada desdeñable capacidade coercitiva de que seguían dispoñendo os patróns para impoñer as súas regras no tocante ás condicións laborais (organización do traballo, salarios, xornada...). En segundo lugar, a capacidade de influencia sobre os traballadores trasladábase dos oferentes tradicionais de empregos, sempre máis inclinados ás formacións de dereitas, ós xestores do emprego, é dicir, ós sindicatos e agrupacións de campesiños e oficios varios. Finalmente, estas últimas daban un paso decisivo para conseguir a súa definitiva consolidación nunha provincia tradicionalmente pouco receptiva ás experiencias asociativas de clase de certa dimensión.

Esta explosión societaria que, non obstante, presenta evidentes discontinuidades segundo as zonas, vai acompañada en varias comarcas dun acceso ó poder local de numerosos directivos dos sindicatos obreiros e campesiños. Mesmo algunhas alcaldías pasan a estar controladas por afiliados ás esquerdas marxistas, aínda que a maioría serán entregadas a republicanos de esquerda. Axiña a unidade de acción frontepopulista ensaiada durante as eleccións vai a ser posta a proba en numerosos concellos como consecuencia das posicións maximalistas esgrimidas por algúns dirixentes e da desconfianza dos republicanos cara as diferentes manifestacións de forza que representan os paros en protesta polo asasinato de varios obreiros e os numerosos conflictos laborais da primavera. Este é o panorama con que se atopan os sublevados no mes de xullo de 1936.

A definitiva destrucción da organización societaria ourensá

Entre os días dezaoito e vinte de xullo centos de afiliados a sociedades e sindicatos obreiros e campesiños saen ás rúas amosando o seu compromiso coa legalidade republicana. Sen embargo, a fortaleza deste non sempre se corresponde co espírito militante dos máis entusiastas e, á vista das primeiras columnas de gardas civís, soldados e milicianos, a maioría dos integrantes dos grupos se disolven sen grandes incidentes agás en zonas moi concretas. Faltaron armas e dirección, os gobernadores civís perderon un tempo precioso paralizados polas dúbidas de Casares e a desesperada tentativa negociadora de Martínez Barrio, certos dirixentes non estiveron á altura das circunstancias e o pobo foi enganado polos que faltaron ó seu xuramento de fidelidade á República, pero tamén as masivas cifras de afiliación agachaban moito de compromiso apócrifo.

Ó se declarar o estado de guerra e fracasar os dispersos intentos de resistencia moitos dirixentes políticos e sociais acoden á sede de partidos e sindicatos para destruíren ou agacharen a documentación máis comprometedora. Outros, pensando que como moito terán que facer fronte a unha *rectificación* transitoria, amósanse confiados e non pensan que a represión lles poida alcanzar. Axiña terán ocasión de comprobar o errado deste plantexamento.

Tamén os sublevados buscan afanosamente incautarse de canta documentación obra no Goberno Civil e nos diferentes centros obreiros e campesiños. Comezando polo Libro-Rexistro de Asociacións do Goberno Civil, que aínda que só contiña unha parte das Sociedades constituídas –unha porcentaxe significativa non completara os trámites formais para a súa legalización pero funcionaban *de facto*– vai a ser repetidamente empregado nas semanas seguintes para proceder ó encadeamento de dirixentes e simples afiliados. Pero son os listados atopados pola Garda Civil nos diferentes rexistros practicados en toda a provincia a peza máis cotizada: conteñen detalladas relacións de afiliados, estado de contas e mesmo en moitos non falta a acta de constitución da sociedade con detallada expresión dos membros que integraban a súa directiva.

Entre os días 24 e 26 de xullo a Comandancia Militar de Ourense transmitiu detalladas instruccións telegráficas e telefónicas ordenando ós responsables das forzas de orde pública que procedesen á clausura de cantas sedes de sindicatos e sociedades afectos á política da Fronte Popular houbese en cada demarcación respectiva. Nada mellor que acudir ó estudio polo miúdo de casos para documentar o *modus operandi* daquelas[12]. Na derradeira destas

datas o alférez de Carabineiros de Entrimo en funcións de comandante militar deste concello fixo acto de presencia acompañado de varios números e paisanos pertencentes ás "Milicias Nacionales" a fin de "proceder al reconocimiento y clausura del local destinado a una sociedad denominada "de Oficios Varios", pero con carácter comunista establecida en esta localidad"[13]. A inspección culminou coa incautación de abundante documentación, entre a que se incluían trinta e nove novelas, vinteseis exemplares correspondentes á Biblioteca de Estudios Anarquistas, varios panfletos "de carácter comunista", trece cartas, trinta e tres carnés sen cubrir, varios recibos e, sobre todo, dous libros de actas, un libro de contaduría e un listado cos afiliados da mencionada sociedade.

O atestado foi remitido a Luis Soto Rodríguez, comandante militar de Ourense, que inmediatamente ordenou proceder ó exame detallado da documentación incautada a fin de determinar se nela se contiñan elementos de carácter delictuoso. O responsable da forza de Carabineiros estimou que varias cartas asinadas por diferentes socios do Sindicato "inducían a la revolución y al exterminio del capitalismo", sendo remitidas ó xuíz militar instructor de causas a fin de depurar as responsabilidades a que houbese lugar. O principal encartado foi o seu presidente, Eulogio Álvarez Hortas. Ó mesmo tempo eran detidas ducias de persoas domiciliadas en diferentes concellos do partido xudicial de Bande acusadas de "actividades perigosas", sendo posteriormente trasladadas ó mosteiro de San Rosendo, convertido en improvisada prisión. Todas elas foron "convenientemente interrogadas" con relación á súa militancia extremista e comunista e sobre a tan proxectada revolución, reaccionando a maioría cunha mestura de sorpresa e estupor pois, segundo dicían, nas súas aldeas nin sequera se escoitara a palabra "comunismo" e non tiñan a menor idea a que revolución se estaban a referir os que as interrogaban. O único que recoñecían era que figuraban como cotizantes ó Sindicato de Oficios Varios porque, segundo repetirán ata a saciedade afiliados de toda a provincia e mesmo aseveraraban conspicuos dereitistas, era o único xeito de atoparen traballo a xornal nos meses que precederon á sublevación; algúns confesarán ter asistido ó enterro dos obreiros comunistas asasinados en Ourense no mes de xuño en representación de aquel e terse sumado á folga de protesta convocada en toda a provincia, pero ó tempo negaban coa mesma contundencia que os outros afirmaban tan graves acusacións.

E, sen embargo, as probas contra eles eran contundentes: velaí estaban a fouce e o martelo destacando sobre varios dos panfletos incautados, as abundantes referencias á emancipación universal de campesiños e proletarios, e ata no feixe, o acio de uvas e os trebellos

de labranza que figuraban no selo estampado nos carnés era posible descubrir inequívocas connotacións revolucionarias. Foi o propio instructor quen acudiu na súa axuda incorporando ó sumario varios reveladores documentos dos que se desprendían inequivocamente as presións a que propietarios e campesiños foran sometidos durante a etapa da Fronte Popular; os primeiros para que só contratasen a traballadores afiliados, e os segundos para que se sindicasen segundo comentabamos no apartado anterior. Pero aínda máis clarificadora resultou unha carta remitida dende a sede da *Federación Provincial de Campesinos de Orense* na que se informaba ós dirixentes do Sindicato de Oficios Varios de Entrimo da súa constitución o pasado cinco de abril, do número de sociedades adheridas á altura do mes de maio e dos seus obxectivos, manifestando un nada disimulado interese para que o devandito Sindicato se incorporase á mesma, para o cal se adxuntaba un detallado regulamento-programa.

Era a proba inequívoca de que a estratexia deseñada polo PCE en materia de atracción do campesiñado comezara xa a dar os seus froitos, e só o golpe militar impediu que madurasen o suficiente. A dirección da *Federación* estaba, en efecto, controlada por comunistas –velaí a elección como presidente do seu líder provincial, Benigno Álvarez González–, aínda que a inclusión de elementos non afiliados ó partido amosaba claramente o interese desta formación por se atraer a amplos sectores do campesiñado reticentes a formar parte dunha experiencia liderada por unha forza que aínda espertaba os lóxicos receos no agro galego. Segundo S. Álvarez, con ela se trataba de plasmar a nova política agraria trazada polo Comité Central consistente en organizar ós campesiños pobres e medios en asociacións propias, independentes, aínda que federadas, dado o específico das súas reivindicacións que non atopaban resposta no seo da FNTT[14]; pero, ademais, existía un claro obxectivo político que pasaba por incrementar a presencia do partido no agro a costa de debilitar as bases de poder dos notables tradicionais e saír do seu relativo illamento con respecto ós socialistas.

Cando os líderes societarios locais, caso dos do Sindicato de Oficios Varios de Entrimo, decidiron integrarse na Federación Campesiña converteron ás sociedades en centros receptores de consignas e propaganda marxista canalizada dende a capital provincial. Os militares, cando menos dende outubro de 1934 xa claramente proclives a identificar "esquerdas" con "comunismo", non precisaron de demasiados estímulos para ver afiliados marxistas onde só había labregos ideoloxicamente moi afastados do PCE pero con todos os mecanismos en funcionamento para se converter en receptores privilexiados das súas doutrinas a través desa crecente imbrica-

ción. Ambos os dous elementos –tendencia, as máis das veces interesada, a esa asociación por parte dos militares e dun amplo sector da dereita e integración nunha superestructura federativa de forte presencia comunista– explican por que coa sublevación tantos foron conceptuados como comunistas sen sequera teren conciencia do que significaba realmente este cualificativo.

Xullo de 1936 representa, por tanto, a acta de defunción de todo este tecido societario traballosamente reconstruído dende mediados do ano anterior e que experimentara un pulo sen precedentes durante a etapa de goberno da Fronte Popular. A disolución, como se desprende de todos eses rexistros que se suceden só catro días despois de declarado o estado de guerra nos que se fala de centros "clausurados por orde da autoridade militar", precede en moito á *de iure*. Na zona controlada polos sublevados esta última ten lugar, con carácter xeral, o 13 de setembro dese mesmo ano a raíz da publicación do Decreto nº 108 da Xunta de Defensa Nacional. Ben merece a pena transcribir parte do seu preámbulo, onde atopamos a xustificación da ilegalización de todos os partidos e agrupacións políticas e sociais integrantes da Fronte Popular ou que fixeran oposición á sublevación, ó tempo que se decretaba a incautación de todos os seus bens, efectos e documentos: "Durante largo tiempo ha sido España víctima de actuaciones políticas desarrolladas por algunos partidos que, lejos de cooperar, a la prosperidad de la Patria, satisfacían ambiciones personales con detrimento del bien común, pero nunca, como en los momentos anteriores al presente, ha culminado el antipatriotismo en la formación de entidades que, bajo apariencia política, envenenaron al pueblo con el ofrecimiento de supuestas reivindicaciones sociales, espejuelo para que las masas obreras siguieran a sus dirigentes, quienes las aprovecharon para medrar a su costa, lanzarlas a la perpetración de toda clase de desmanes y cristalizar al fin en la formación del funesto llamado Frente Popular, de cuyos males, si responsables son las agrupaciones dichas, no lo son menos aquellas personas físicas que, con su actuación anterior o coetánea, directa o indirecta, han sido autores materiales, o por inducción de los daños y perjuicios sufridos por el Estado y por los particulares, con motivo de la absurda resistencia sostenida contra el movimiento nacional, por lo que procede adoptar contra unos y otros medidas encaminadas a garantizar la responsabilidad que en su día pueda alzanzarles para la indemnización procedente en la inteligencia de que medida elemental básica de saneamiento es declarar fuera de la Ley a las agrupaciones de actividades ilícitas que siempre estuvieron al margen de ella (...)".

Se prescindimos da retórica falseada tan propia destas situacións coincidiremos en que os sublevados eran moi conscientes de cales foran os instrumentos empregados polas esquerdas para minar as bases de apoio desa dereita derrotada nas furnas en febreiro e abril do 36: entidades políticas e, sobre todo, sociais que prestaron o seu apoio ó pacto que cristalizou na formación da Fronte Popular. Nada debe sorprender, xa que logo, que mesmo antes de que principiase con total intensidade a brutal represión desatada, non quedase en toda a provincia unha soa sede afecta a esta política sen clausurar. A maioría, ademais, xa foran víctimas da particular saña destructora e incendiaria da Falanxe que, non obstante, non dubidou en utilizar para si parte destes centros.

As magnitudes da represión

A totalidade dos estudiosos sobre o franquismo coincidiriamos, sen dúbida, en considerar á represión como un dos elementos definidores do primeiro franquismo. Limitar a súa análise a unha pura cuantificación de mortos significaría prescindir da existencia dun auténtico *microcosmos represivo* que se proxectaba sobre os aspectos máis insignificantes da vida dos homes e mulleres que foron víctimas daqueles anos de *medo e fame*; de obviar a súa meticulosidade, afán de perfección e prolongación no tempo. Por eso é necesario un enfoque sobre a represión franquista multicomprensivo que, sen renunciar a unha sistematización dos diferentes elementos desintegradores do tecido social empregados, a contemple como parte dun programa de acción global que se traduciu na recreación dun clima de sometemento que se proxectaba sobre amplas capas da poboación.

A utilización da forza foi moito máis aló dunha simple violencia enxendradora de relacións de poder; o seu obxectivo primario, unha vez paralizada a resistencia, foi a dominación e o sometemento dos individuos para facilitar a asunción, mesmo subconsciente, dos novos códigos e valores inspiradores do novo Estado. Xa que logo, o seu estudio debe partir dunha perspectiva multidireccional que tome como base a existencia de tres niveis interrelacionados que no seu conxunto constitúen unha auténtica tipoloxía da intolerancia na que participaron amplos sectores sociais a través da complicidade de numerosas instancias de poder e da imbricación de todos eles no clima de delación e denuncia polas máis diversas circunstancias e intereses: un *nivel inferior* constituído polas diferentes manifestacións da represión física; un *nivel intermedio*, claramente condicionado polos efectos do terror que provocan os asasinatos e fusilamentos característico do anterior, e do que formarían parte as

diversas modalidades represivas a analizar dende a perspectiva económica, administrativa e social e cultural; e un terceiro nivel ou *estrato superior* derivado dos dous anteriores e integrado polas estructuras mentais autorreprimidas.

A liquidación do tecido asociativo, obxecto desta aportación, participa desta triple dimensión: por unha banda, da represión física, en tanto que asasinatos, fusilamentos e cárcere foron os instrumentos empregados para eliminar ós principais dirixentes e afiliados máis comprometidos; por outra dese nivel intermedio no que ten de desmantelamento dunha estructura societaria –que era tamén, non o esquezamos, un espacio privilexiado de sociabilidade– e de acceso ó poder de novas elites, e eso sen entrar nesa faciana económica das incautacións á que tamén se refería o Decreto nº 108; finalmente dese derradeiro estrato, dominio da represión psicolóxica e a autocensura.

As magnitudes do primeiro destes niveis falan por si mesmas. Se nos centramos unicamente nos encartados pola xurisdicción de guerra dos que coñecemos a súa filiación societaria documentamos un total de 811 persoas, cifra que confirma o interese primordial dos sublevados en desarticular e liquidar de raíz todo o tecido asociativo ó que nos estivemos a referir. Nuns casos puidemos determinar con certeza a central sindical á que estaban adheridas as diferentes sociedades, pero na maioría dos supostos se trata de entidades de carácter parroquial nas que os socios posuían sensibilidades moi diferentes que convivían con máis ou menos dificultades, sendo tamén frecuente unha loita soterrada polo seu control entre activos propagandistas das centrais maioritarias que trataban de inclinar a balanza no seu favor. Só no caso de que coñezamos a filiación concreta do socio figurará como adherido a CNT ou UGT-FNTT, xa que aínda que a sociedade estivese nominalmente adscrita a unha ou outra central temos constatado que en moitas delas se permitía que uns socios figurasen como adheridos á entidade rival; polo anteriormente exposto, nunca aparece a filiación comunista dun socio deducida da súa pertenza a unha sociedade integrada na Federación auspiciada polo PCE, aínda que esta poda extraerse en non poucos casos da etiqueta de "Sindicatos e Sociedades de Agricultores", "Sociedades e Sindicatos de Campesiños e Obreiros" e "Sindicatos de Oficios Varios", que é a terminoloxía orixinal respectada cando non podemos ter constancia por outras vías da filiación concreta do socio. Por último, lembrar que a distinción práctica entre Sociedades de Agricultores e Sociedades de Campesiños e Obreiros non resulta doada pois nelas convivían campesiños, xornaleiros, obreiros do ferrocarril, algún propietario medio, etc.

O resultado aparece sintetizado no gráfico adxunto, no que se observa un claro predominio das sociedades etiquetadas como "de Agricultores", seguidas a moita distancia das Sociedades de Campesiños e Obreiros e dos Sindicatos de Oficios Varios; a particular pugna entre uxetistas e cenetistas resólvese en favor dos primeiros por case catro puntos porcentuais de diferencia sobre o total deses oitocentos once casos identificados.

A *relación entre filiación social e execucións* permite matizar aínda máis o apuntado respecto ós encartados pola xurisdicción de guerra: se cenetistas e uxetistas concentraban, respectivamente, o 6,91% e o 10,60% dos encartados pola xurisdicción de guerra, estas cifras pasan a ser do 22,22% e o 15,74% cando falamos de executados. Pola contra, as Sociedades de Agricultores, algunhas penetradas polo PCE, pero as máis aínda ó servicio da política caciquil de bandos ou completamente inocuas dende o punto de vista político, descenden do 56,23% a só o 11,11% do total de víctimas das que coñecemos a súa filiación social. Sindicatos de Oficios Varios e, sobre todo, de Campesiños e Obreiros, tamén incrementan notablemente a súa participación a costa do descenso observado nas anteriores. Engadamos a esto que máis da metade deses executados formaban ou foran parte da directiva das súas respectivas Sociedades –aínda que cómpre advertir que, proporcionalmente, foron máis os dirixentes que conseguiron fuxir ó se sentiren máis expostos á esixencia de responsabilidades dende o primeiro momento– mentres o resto de afiliados estaban conceptuados, agás contadas excepcións, como activos propagandistas nos informes da Garda Civil e/ou Falanxe. Consideremos, finamente, que foron precisamente dirixentes e afiliados das sociedades máis activas e radicais na etapa da Fronte Popular os que máis padeceron os efectos da represión física.

Nada, por tanto, que permita falar xenericamente dunha represión arbitraria ou indiscriminada: de arbitraria non tiña máis que a existencia dun certo grao de indeterminación no que cabía o asasinato de persoas carentes de significación política e social e, naturalmente, que era exercida polo poder sen suxeición a ningún tipo de responsabilidade; de indiscriminada que alcanzou a practicamente todos os estratos da poboación. Pero estes matices non poden facermos perder de vista o esencial. E o esencial é, en primeiro lugar, que a práctica totalidade dos dirixentes sindicais máis activos e radicais foron asasinados con ou sen formalidades legais; os que non o foron foi gracias a que conseguiron fuxir, agacharse ou posuían unha rede de relacións persoais e familiares que lles permitiu salvar a vida. E, en segundo lugar, que se ben alcanzou a todos os estratos sociais non o fixo nin coa mesma inten-

sidade nin coa mesma amplitude, polo que foi fundamentalmente selectiva. Velaí están para demostralo os corenta e catro presidentes de organizacións sindicais encartados pola xurisdicción de guerra, deles doce asasinados; os cinco vicepresidentes, un deles asasinado), os cincuenta e sete secretarios (nove asasinados); catro vicesecretarios (dous executados); vinteseis tesoureiros, contadores e depositarios de fondos (seis executados); e outros setenta e catro dirixentes e directivos de organizacións políticas e sindicais (vintedous asasinados) que constituían a elite social e política do Ourense de preguerra.

Xa que logo, resulta evidente que a represión franquista estivo orientada cara o exterminio das organizacións políticas e sindicais que defenderan un modelo político e económico avanzadamente reformista e comprometido na mellora das condicións de vida das clases traballadoras[15]. Pero, ó tempo, pensamos que é moito máis correcto en Galicia falar dunha *represión de status* que dunha represión de "clase", no senso de que foi prioritariamente dirixida contra aqueles sectores que ostentaban poder, recoñecemento e influencia social e se identificaran con posicións republicanas, esquerdistas ou anticlericais. Procedesen poder e influencia do exercicio dunha determinada profesión socialmente valorada (médico, avogado, xornalista...), da súa posición no seo da administración local (xuíces e secretarios municipais e xudiciais, alcaldes, concelleiros...), da súa riqueza persoal (medianos propietarios, comerciantes, pequenos industriais...), da súa influencia ideolóxica e cultural sobre as masas (mestres, intelectuais, dirixentes políticos provinciais, retornados indianos que posúen importantes activos inmateriais relacionados coa tradición organizativa e de loita) ou, como no caso que nos ocupa, da súa capacidade para intervir no mercado e nas relacións sociolaborais (dirixentes de sociedades agrarias e sindicatos). O cadro completaríase cunha nada desprezable masa de obreiros e traballadores a xornal que participaron nos principais conflictos sociais que vive a provincia durante a etapa da Fronte Popular e na resistencia á sublevación, ou foron víctimas de retesías e vinganzas persoais.

Esta *represión de status* é a que, dentro xa dese segundo nivel de análise, mellor se concilia cos obxectivos perseguidos polos sublevados e polos seus apoios locais na provincia, xa que se dirixe contra aqueles que, por esa capacidade de influencia sobre as xentes, supuñan un máis serio perigo para a consolidación do réxime no seu proceso de institucionalización e para esa mestura de novas e vellas elites que acceden ou preparan o camiño para o control do poder municipal e provincial. Basta lembrar as ducias de veces nas que fiscais e membros dos tribunais de guerra

acudían como fundamento das súas esixencias de responsabilidade ó "prestixio" que tal ou cal individuo tiña entre as masas, razón pola que a súa actuación estaba revestida dunha especial perversidade fronte, se dicía, ós que actuaban arrastrados pola súa "significación"; cantas veces aqueles que os acusaban eran os mesmos que viran o seu particular *status* ameazado pola irrupción na escena local deses novos apóstolos da mobilización. Ó cabo, se a nosa ollada esculca atentamente entre o bosque, descubrirá que a extracción social das novas e as vellas elites elevadas polo franquismo presenta algunhas similitudes cun amplo sector dos represaliados: ¿non figuran entre os seus máis significados apoios médicos, avogados, xornalistas, funcionarios da Administración central e local, medianos propietarios, pequenos industriais, comerciantes, mestres, algúns intelectuais...?; ¿non hai entre os elixidos, aínda que as máis das veces para postos subordinados, numerosos labregos pequeno propietarios e algún retornado americano ós que as circunstancias levaron a militar en bandos opostos ó veciño que se achegara á "política de esquerdas", agora inseridos con éxito nas milicias ou na burocracia local?

Nada que nos sorprenda excesivamente cando tantas veces comprobamos como a nivel local –cousa diferente, e non sempre, eran a capital provincial e as grandes vilas– os bandos políticos conformaran dous bloques, as *esquerdas* e as *dereitas*, que, malia que resulte difícil de entender cos parámetros actuais, non implicaban a existencia dunha fractura provocada por unha cosmovisión radicalmente diferente da orde social. Agás, naturalmente, para eses dous iluminados, sen demasiado pero con algún predicamento, que só proliferaban cada vintecinco aldeas pero que ousaban pasar por alto os principios que rexían as pautas de comportamento dos bandos tradicionais organizando manifestacións, convocando folgas, coaccionando a contratistas, patróns e propietarios, negando en nome da razón ou da hixiene a existencia de Deus, defendendo o amor libre ou, o que aínda era máis grave, tentando disputar con desigual éxito as clientelas dos señores ofertando a través do sindicato un traballo a xornal ou, simplemente, substituíndo a prédica en Xesucristo pola esa moderna fe que prometía a emancipación universal de proletarios e campesiños só con seguir ó pe da letra as ensinanzas de Marx, Lenin e Largo Caballero; de certo que eses foron os primeiros en caer, en non poucos casos porque eran a viva expresión do grao de apertura ás realidades provincial e estatal que ese mundo rural estaba a experimentar en medio dun mundo de cambios acelerados do que non era posible substraerse por máis que as relacións aínda fosen discontinuas e oscilantes como corresponde a dous universos tanxentes.

O terceiro nivel introdúcenos na, posiblemente, consecuencia de máis longa duración da represión social, nos seus aspectos máis indeterminados e difusos, xa que prolonga os seus efectos multiplicadores sobre o conxunto da sociedade nun intento de conseguir a anulación dos individuos e a destrucción dos elementos esenciais da sociedade civil preexistente non conformes cos intereses dos sublevados e a súa substitución por unha nova orde social imposta na que a poboación acepte o seu sometemento incondicional ó poder político. Segundo demostrou L. Fernández Prieto, máis do 70% das sociedades coruñesas foron disoltas pola súa relación ou a dos seus dirixentes con partidos da Fronte Popular; a maioría das que seguiron funcionando eran Sociedades Gandeiras de Seguros Mutuos de carácter predominantemente técnico fronte a esas sociedades agrarias comprometidas coa política local e estatal. Con todo, será a partir do ano 1940 cando a acción depuradora acade a súa máxima expresión coa extensión de todo tipo de controles dirixidos a asegurar o grao de compromiso co novo réxime dos seus dirixentes e o funcionamento interno das mesmas. Ademais dos que poderiamos considerar normais nun réxime de carácter sumamente intervencionista (un exemplar do regulamento, nomes dos membros da directiva, lista de asociados, inventario de bens, balance do exercicio económico...), as pretensións totalitarias do mesmo e o seu afán represivo póñense de manifesto no feito de que, malia de tratarse de sociedades de fins mutualistas e técnicos e exclusiva, estes expedientes anuais ían acompañados de informes da Garda Civil ou da Falanxe local sobre as actitudes políticas desenvolvidas no pasado polos dirixentes das organizacións. Privados da fonte empregada polo autor, o Rexistro de Asociacións do Goberno Civil, non podemos senón acudir a datos indiciarios indirectos que, en todo caso, parecen confirmar o apuntado por este; en particular no relativo á necesidade de garantir que os elementos que ingresasen no novo deseño corporativo agrario do réxime, as Hermandades, fosen de probada fidelidade ou, cando menos, apolíticos que non presentasen demasiados atrancos para manter o seu férreo control.

En todo caso, calquera que fosen as cifras exactas de sociedades disoltas, de centros clausurados e de víctimas da represión, a desarticulación do tecido social descrita vai máis aló dun mera estatística. Aquelas organizacións que tan decisivo papel tiveran como axentes mobilizadores nun mundo rural aínda preso da tradicional política de bando deron paso á negación, mesmo psicolóxica, de canto significase compromiso público con calquera causa; ó rexeitamento de toda forma de acción colectiva por medo á delación; á percepción de que só era posible atopar refuxio nun individualismo exacerbado agardando que mudasen os tempos.

Os comportamentos externos das xentes modificárose e a desconfianza pasou a presidir as relacións entre veciños e familiares. Con esto o concepto da política tamén se transformou, pasando de ser un instrumento de modernización da sociedade a considerarse algo negativo; unha especie de pecado conxénito de boa parte da poboación que era preciso pagar co padecemento para se redimir. E, por último, acentuáronse as tendencias inhibidoras e xeráronse tendencias antiasociativas que arraigaron fondamente nas xeracións posteriores á guerra en toda Galicia, o cal, sen dúbida, cómpre poñer en relación cos esa tupida rede entrelazada de morte, cadea, sancións económicas, requisas, inhabilitacións, desterros interiores, controles policiais e xudiciais e desconfianza permanente creada polo réxime de que falara G. Sánchez Recio.

Notas

[1]González Probados, Manuel, "A acción agraria socialista na II República", en D. Pereira (coord.). *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de anteguerra*, pp. 173-194, Vigo, Edicións A Nosa Terra, 1992, p. 184.

[2]Pereira, Dionisio, *A CNT na Galicia. 1922-1936*, Santiago de Compostela, Edicións Laiovento, 1994.

[3]Vid. PRADA RODRÍGUEZ, JULIO, "... y le dijimos que no podía trabajar sin asociarse. Societarismo y conflictividad campesina en el Ourense republicano", en S. Castillo y R. Fernández (coords.), *Campesinos, artesanos, trabajadores.* Lleida. Milenio, 2001, pp. 237-248.

[4]Santidrián Arias, Víctor Manuel. *Historia do PCE en Galicia (1920-1968)*, Sada-A Coruña, Ediciós do Castro, 2002, pp. 76-77.

[5]Archivo General Militar de Ourense (AGMO), causa 242/1934, fols. 79v e 80a.

[6]Ata un tercio da suma dos encartados pola xurisdicción de guerra, os asasinados e os detidos non encausados do trinta e seis foron represaliados en outubro de 1936 segundo documentamos en Prada Rodríguez, Julio, "Abaixo o fascismo e viva a revolución social". A revolución de outubro na provincia de Ourense", en *Boletín Avriense*, XXX, 2000, pp. 169-200.

[7]AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7203, exp. 19/1941, fols. 18 e 44.

[8]S. Álvarez non cita expresamente a data da ocupación, pero di que o asunto pasou ó xulgado de instrucción "más de un año después, cuando ya había triunfado el Frente Popular" (Álvarez, Santiago, *Memorias I. Recuerdos de infancia y de juventud (1920-1936)*, Sada-A Coruña, Ediciós do Castro, 1985, pp. 108-109).

[9]Vid. oficio da alcaldía de O Barco de Valdeorras en AGMO, causa 282/1939, fol. 54a.

[10]AGMO, causa 282/1939, fol. 17.

[11]Vid. PRADA RODRÍGUEZ, JULIO e RODRÍGUEZ TEIJEIRO, DOMINGO, "Societarismo campesiño e conflictividade social na comarca de Valdeorras (1934-1936", en *Actas da IX Semana de Historia de Valdeorras*, O Barco de Valdeorras, Instituto de Estudios Valdeorreses, 2001, pp. 151-157.

[12]Sobre a validez dos estudios de casos para a síntese histórica vid. MIR CUCÓ, Conxita, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Ed. Milenio, Lleida, 2000, pp. 251 y ss., p. 18.

[13]AGMO, causa 220/1936, fol. 5a.

[14]Álvarez, Santiago, *Memorias I...*, op. cit., p. 173.

[15]COBO ROMERO, FRANCISCO e TERESA MARÍA ORTEGA LÓPEZ, "Ser jornalero y pobre..., y morir en la posguerra. El carácter selectivo de la represión franquista a través de una visión de largo recorrido, Jaén 1900-1950", en C. Mir et al. (coords.), *Actas del Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions*, Lleida, Associació Recerques-Pagés editors, 2002, p. 735.

[16]Sobre as elites locais franquistas pode verse, entre outros, Salomón Chéliz, Mª. Pilar, "La defensa del orden social: fascismo y religión en Huesca", en J. Casanova et al., *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Zaragoza, Mira Editores S.A., 1999, p. 137 y ss; Cifuentes Chueca, Julita, "El ocaso de la República y los orígenes del nuevo orden en la provincia de Zaragoza", en J. Casanova et al., *El pasado oculto..., op. cit.*, pp. 115 y ss.; Cenarro Lagunas, Ángela, *El fin de la esperanza: Fascismo y Guerra Civil en la provincia de Teruel (1936-1939)*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses, 1996, pp. 106 e ss.; Suárez, Xosé Manuel, *Guerra civil e represión en Ferrol e comarca, s.l.*, Concello de Ferrol, 2002, p. 79; Barranquero Teixeira, Encarnación, "Las instituciones en la implantación del Nuevo Estado: el Ayuntamiento de Málaga en 1937", en *Revista Baetica*, nº 11, 1988, pp. 513-522; Eiroa San Francisco, Matielde, "La irradiación de la política en el Nuevo Estado. Instituciones y centros de poder", en *I Encuentro de investigadores del franquismo, Barcelona, 1992*, pp. 77-80; Grandío Seoane, Emilio, "El primer personal político del franquismo en la provincia de La Coruña. Cambio y continuidad de la élites políticas municipales durante la guerra civil en la retaguardia nacional (1936-1939)", en J. Tusell, S. Sueiro, J. M. Marín y M. Casanova (eds.), *El régimen de Franco (1936-1975). Política y relaciones exteriores*, Madrid, UNED, 1993, T. I, pp. 69-87.

[17]Vid. FERNÁNDEZ PRIETO, L. "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942", en *Historia Social,* nº 15, 1993, pp. 56-59.

[18]GRANDÍO SEOANE, EMILIO, *Vixiancia e represión na Galicia da Guerra Civil. O "Informe Brandariz"* (A Coruña, 1937), Sada-A Coruña, Ediciós do Castro, 2001, p. 64.

[19]Vid., por exemplo, HERVÉS SAYAR, ENRIQUE et al., "Resistencia y organización. La conflictividad rural en Galicia desde la crisis del Antiguo Régimen al franquismo", en *Noticiario de Historia Agraria*, nº 13, 1997, p. 186.

[20]SÁNCHEZ RECIO, GLICERIO, "Líneas de investigación y debate historiográfico", en G. Sánchez Recio (ed.), *El primer franquismo (1936-1959), Ayer*, nº 33, 199, p. 27.